

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№128

(19318)

2019 чылдың

ноябрь 12

вторник

Хүннүн үнери — 07:58

Ажары — 16:29

Хүн дурту — 08:31

солуннун сайтызы// shyn.ru

электроннуг почтазы:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Садар өртээ хостуг

12+

Кызылга — арыг агаарны

ЧЫРЫК КҮЗЕЛ

Найысылалдың агаарын арыглаар азы-биле хемчеглерни алырының айында даалгаларны Тываның Шолбан Кара-оол Кызыл хоорайның мэриязынга болгаш аңаа аарылгалыг албан черлеринге берге, бо ажил дойлуп үнген. Ол чылдарның канчаар чоруп турарын, он соңгааргы планнар дугайында хааты инициативаларны деткиир азы-биле чөвүлелдин ноябрь ээлчеглиг хуралынга чугаала көргөн. Ооң ажылынга Тываның Шолбан Кара-оол киришкен. Кызыл хоорайның ыжы-биле «демин» төөгүзү узун, Тыва АССР-ниң элдер чөвүлелин Михаил Мендуме туруп турда-ла эгелзэн деп, Хамааты инициативалар деткиир талазы-биле элдин даргазы Хонук-оол Моңгуш элдин эгезинде сактып чугаалаан.

Ол ылап-ла ыңдыг чүве харын. 1970 чылдарның эгезинде суг болза хоорайның одалга черлеринин хөй хоолайларындан, эң ылаңгыя кончуг соок кышкы хуннерде, хөй кижилерниң кырынче хар ышкаш саарлып турган дизе, улуг-ла хөөредиг чок, ынчалза-даа агаар амгы үеде ыш-каш ол хире ыштыг турбаан. Амгы үеде деңнээрге, ынчан Кызыл хоорай улуг эвес, печка-биле одаар хуу бажыңнар дыка-даа хөй эвес турганы-биле тайыл-бырлап болур.

1970 чылдарның ортаа үезинде Кызылдың хөөзүн, ыжын эвээжедир талазы-биле хемчеглерни шийтпир-лии-биле чорудуп эгелзэн. Хоорайның чылыг-энергия төвүнүн күчүзүн улгат-тырып, организацияларның болгаш бүдүрүлгелеринин одалга черлерин ниити чылыдылга четкизинге кожуп турган. Ынчан амгы үеде ышкаш эвес, хамык

ажылдарны баш бурунгаар планнаар, бадылаар, херек акша-хөреңгини үндүрүп бээр, «федералдыг акша», «регионалдыг акша», «кады акшаландыраар», «аңгы акшаландыраар» деп-даа турбас.

«Шын» биле «Тувинская правда» солуннарның арыннарынга улуг кара үжүктөр-биле парлаан «Кызылга — арыг агаарны», «Кызылу — чистый воздух» деп рубрикаларга ол ажилдың кандыг чоруп турарын үргүлчү чырыдып, чедишкын-нерни мактап, четпестерни сойгалап турган.

1980 чылдарның төнчүзүнде эмнел-гелерниң, школаларның, Кызылдың пасса-жирлер автотранспорт бүдүрүлгезинин, хлеб, сүт заводтарының дээш хөй албан черлеринин болгаш бүдүрүлгелеринин одалга төптерин Кызылдың төп чылы-дылга четкизинге кошкаш, оларны хаап каапкан. Найысылалдың агаары элзэн арыг апарган.

ССРЭ-ни бузуп дүжүргени, «чаа» Рос-сияны «тургузуп» кирипкени, рынок харыл-зааларынче шилчишкын хамык чүвени хайтаткан болгай. Кызыл хоорайны ол база оюп эртпзэн. Улуг бүдүрүлгелер сан-дарап, оларны үүрмектеп, үлежип алган түңнелинде чаа тургустунган бүдүрүлгө бүрүзү хоорайның ниити чылыдылга системазындан аңгыланып, боду хууда одалгалыг апарганнар.

Хоорайның кышкы үеде ыштагыры-га дачаларже кожууннардан эңдерик кижилерниң көжүп келгени, ында хөй бажыңнарны хөмүр-даш-биле чылыдыр одап турары база улуг салдарлыг. Вави-лин ээптээрге, Абакандан Кызылче кирер орук дургаар, Улуг-Хем кежир көвүрүг чоогунда, хоорайның мурнуу болгаш чөөн талаларыга чаңгыс болгаш ийи каат хууда бажыңнарны тудуп, оларны хөмүр-биле одап турары агаарны улам ышталдырган.

Хамааты инициативалар деткиир талазы-биле чөвүлелдин хуралынга ТР-ниң бойдус курлавырларының болгаш экология сайыды Шолбан Хопуяның илеткелинден Кызыл хоорайның агаарын 116 одалга черлери, хууда бажыңнарның 14 муң печкалары, Кызыл хоорайның чылыг-энергетика төвү, 62 муң автома-шиналар хирлендирип турары деп сайт дыңнаткан.

(Уланчызы 3-кү арында).

Хүннүн медээлери

«СОЦИАЛ ХӨМҮР»

Тываның Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы «Социал хөмүр» төлевилелче дөрт ажы-төлдүг 330 өг-бүлени немей кириер программаны ажилдап кылган. Ону боттандыра-рынга херек 3 млн. 381 муң рубльди тыпкаш, Тываның Юстиция яамызынга бадыладып алган. Ол ышкаш он тос социал төптерниң даңзызында турар өг-бүлелерге чиигелделиг хөмүрнү бээри көрдүнгөн.

2016 чылдан тура эгелзэн ук төлеви-лел-биле үш чыл дургузунда 12610 ажы-төлдүг 2482 өг-бүлелер социал хөмүрнү алган. Ниитизи-биле респу-блика бюджетинден бо төлевилелдин боттандырылгасынче 20.4 млн. рубльди үндүргөн.

ХАРТЫГА — ГОЛЛИВУДТА

Хөйге билдингир «Хартыга» бөлүү үш неделя дургузунда Американың он үш улуг хоорайларында боттарының оюн-көргүзүүн бараалгатканнар. Азия төвүндөн хөгжүмчүлөрниң джаз, рок, тыва улустун аас чогаалын холуп ойна-анын көрүкчүлөр улуг сонургал-биле хүлээп көргөн. «Хартыга» бөлүүнүн Аме-рикаже гастрольдаарыга билдингир продюсер Александр Бапа дузалашкан. Ол дириг хөгжүмнү Американың кайы хоорайларында бедик үнелээрин билер. Ооң дуржулгазынга делегей чергелиг «Хүн-Хүртү» бөлүүнүн Америкага удаа-дараа гастрольдары база хамааржыр.

«Хартыга» бөлүүнүн хөгжүмчү-лери концерт оюн-көргүзүүн бараал-гатканнарының соонда Американың онза-чараш черлеринче экскурсияны база организастан. Чижээ: Голливуд-та алдар аллеязынга хөгжүмчүлөрни чедирген.

СПОРТЧУ ӨГ-БҮЛЕЛЕР

Ноябрь 9-та Кызылдың Адалар чөвүлели, Херээженнер чөвүлели, хоорайның Культура, спорт болгаш аныяктар политиказының талазы-биле департаментизи демнежип тур-гаш, «Суперсемейка» (Тулган өг-бүлө) деп спортчу хемчегни эрттирген. Аңаа 8 өг-бүледен 37 кижиги киришкен. Түңнелинде бирги черни Хайдыптарның өг-бүлезинин «Дельфиннер» коман-дазы алган. Ийиги черге «Ондар» деп команда төлөптүг болган. Үшкү черни Хомушчуларның өг-бүлезинин «Со-гун» командазы ээлзэн. «Тиелелгеже чүткүл» деп шаңналды Чоодуларның өг-бүлезинин «Витаминки» командазы-га тывыскан. Маргылдааның киржикчи-леринге шуптузунга чигирзиг белектер болгаш хүндүлел бижикирни тус-тузунда берген. Организакчыларның чугаазы-биле, өг-бүлелер аразынга эрткен хемчег кончуг солун болган.

Чазак Даргазы социал четкилерде

АВА КИЖИНИҢ СЕТКИЛИ

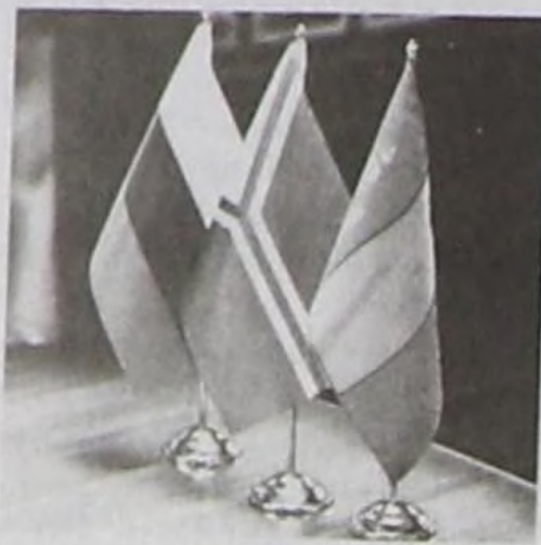

Төрүттүнген хүнүң-биле, Авай! Байыр чедирерге, мени чоор силер дээр-ле болгай сен. Ава кижиниң сеткили ында сиңген. Ажы-төлүм-не эки чорза, мен-даа канчаар дээр. Оглуңуң чаңгыс дилээ: бодуңну камнап чоруп көр, авай. Оон артканы-даа ажырбас.

АРГАЛАРЫН ЧУГААЛАШКАН

Ноябрь 8. "Бөгүн Моолдун ийи чараш төлээзи биске аалдап чордулар. Ужуражылга кылыр бодалды идип үндүрген кол эгелекчизи "Ай номади" КХН-ниң чиңгине директору, "GENCO TOUR BUREAU" турисчи корпорацияның Директорлар чөвүлелиниң Даргазы Ц. Энхтуяа.

Ооң удуртканы корпорация Моолдун турисчи адырда компаниялар аразында эң тергиин кылдыр санадып турар. Ол ышкаш делегейде эң улуг хемчээлдиг аъттыг тураскаал — Моолда Цонжин-Болдог деп черде Чиңгис-Хаанның аъттыг тураскаалының тудуунга инвестицияны кириген.

Амгы үеде корпорацияда 10 аалчылар бажыны, 20 ресторан, 50 ажыг турисчи база бар.

Ужуражылга үезинде бистиң республикага турисчи объектилерни сайзырадырының аргаларын чугаалаштывыс.

ОНЗА КИЧЭЭНГЕЙДЕ ОЗАЛ-ОНДАК

«Енисей» Р-257 федералдыг орукта Новоселово суурнун дужунга септелге чоруп турар черинге Красноярсктан Кызылче кел чыткан 15 пассажирлиг «Тойота Хайэс» микроавтобус ноябрь 10 дүнүнде 1 шак ажып турда, светофорга турган КАМАЗ-ка үскен.

Озал-ондактын түннелинде тыва 38 харлыг чолаачы болгаш чанынга чораан пассажир амы-тынындан чарылганнар. Ук чолаачы 21 чыл чолаачы стажтыг, ынчалза-даа бо чылын орукка шимчээшкин чурумун үрэни дээш, 10 катап торгааткан деп социал четкилерде бижип

турар. "Чүгле чок апарган чолаачыны буруудадып турбайн, үскүлөшкөни КАМАЗ-тын техниктиг байдалы, габариттиг оттары, орук шывыының ол черде байдалын таптыг сайгарар болза эки" — деп, номчукчулар бижип турарлар. "Мен крайдан Тываже чанып олура ыяп-ла 2-3 штрафтарга таваржырдыр мен. Дүрүм сагыры дыка берге. Орук дургаар бир-ле черде септелге боор. Бодум Шира чанынга эртенгиниң 4 шакта бир тракторну үстүрер часкан мен, кандыг-даа сайгылгаанын кывыспаан, таваар чортуп чораанындан, айыыл болур часкан чүве" — деп демдеглээн.

Чазак Даргазы орукка озал-ондакка таварышканнар-га дуза кадарын социал болгаш кадык камгал сайытта-рынга дааскан.

НАЦИОНАЛ ТӨЛЕВИЛЕЛ «ӨӨРЕДИЛГЕ»

БОТТАНДЫРАРЫНЫҢ ХУУСААЛАРЫ: 01.01.2019 - 31.12.2024

ТУСКАЙ СОРУЛГАЛЫГ КӨРГҮЗҮКЧҮЛЕР БОЛГАШ ЧЕДИП АЛЫРА

Россияның өөредилгезиниң делегейге чижилгелиг болурун чедип алыр Федерациязының өөредилгениң шынарының талазы-биле делегейниң сайз чурттарының санынче кирери.

Россия Федерациязының чоннарының мөзү-бүдүш ыдыктарының, төөгү баз, культуразының үндзиннеринге кижизиттинген бүгү талалыг сайзыраңгай, соц салгалыг кижини хевирлээри.

НАЦИОНАЛ ТӨЛЕВИЛЕЛДЕРЖЕ КИРИПТУРАР ФЕДЕРАЛДЫГ ТӨЛЕВИ

Регион бюджетиниң национал төлевилелдерге көрдүнгөн акшаландырышы

Амгы школа

790,2

Хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерни деткири

0,05

Уруг бүрүзүнүн чедишкени

47,07

Сан-чуралайлыг өөредилгениң хүрээлели

23,32

Аныяк профессионалдар (Профессионал өөредилгениң чижилгелиг чадазын бедидери)

18,39

Келир үениң башкызы

30,1

Социал идепкейжи чорук

0

909,3

ҮНДЕЗИНИ:

783,5 млн. руб. — федералдыг бюджет,

123,8 млн. руб. — республика бюджет,

2 млн. руб. — бюджеттен дашкаар акшаландырышкын.

2019 чылдың кассалыг күүседилгези: 68,0 млн. рубль. (азы 828,2 млн. руб. пландан 8, 2019 ч. шупту хыналдалыг точкалар - 42, ооң иштинден эрткени - 4; 2019 чылда бүгү хөлөр - 132, ооң иштинден эрттиргени - 44 хемчег.

ТУСКАЙ СОРУЛГАЛЫГ КӨРГҮЗҮКЧҮЛЕР БОЛГАШ КОЛ ТҮҢНЭЛДЕР

Төлевилелдин 2024 чылга чедир түннелдери:

4 чаа школаны тудары:

- Көдээ черлерге 2019-2020 чч., 2023-2024 чылдарга чедир 352 олуттук 2 чаа школаны тудары;
- Кызыл хоорайга 2020 чылга чедир 1650 олуттук 2 чаа школаны тудар.

2024 чылдың төнчүзүнге чедир өөредилге черлеринге 2002 чаа олуттарны кирир.

Төлевилелдин 2019 чылда түннелдери:

- Сан-чуралайлыг база гуманитарлыг профильдиг «Өзүлдениң төптерин» тургускан;
- Кызыл хоорайның Ангар бульварында 825 олуттук чаа школа тудуу;
- Тес-Хем кожууннун Ак-Эриктө 176 олуттук чаа школа тудуу;
- Көдээ школаларның 12 спорт залдарының капиталдыг септелгези:

- Чөөн-Хемчик кожууннун МБӨЧ Теве-Хая ОШ;
- Тес-Хем кожууннун МБӨЧ Шуурмак ОШ;
- Тере-Хөл кожууннун МБӨЧ Кунгуртук ОШ;
- Кызыл кожууннун МБӨЧ Кара-Хаак ОШ;
- Бай-Тайга кожууннун МБӨЧ Шуй ОШ;
- Мөңгүн-Тайга кожууннун МБӨЧ Мугур-Аксының № 2 ОШ;
- Өвүр кожууннун МБӨЧ Саглы ОШ;
- Сүт-Хөл кожууннун МБӨЧ Кара-Чыраа ОШ;
- Танды кожууннун МБӨЧ Межегей ОШ;
- Улуг-Хем кожууннун МБӨЧ Хайыракан ОШ;
- Эрзин кожууннун МБӨЧ Эрзинниң С. Чакар аттыг ОШ;
- Барыын-Хемчик кожууннун МБӨЧ Шекпээр ОШ.

5 ажык спортчу шөлчүгештерниң дерилгези:

- Улуг-Хем кожууннун МБӨЧ Көк-Чыраа ОШ;
- Кызыл кожууннун МБӨЧ Терлиг-Хая ОШ;
- Каа-Хем кожууннун МБӨЧ Сизим ОШ;
- Чеди-Хөл кожууннун МБӨЧ Сайлыг ОШ;
- КБӨЧ Кызыл-Арыг школа-интернады.

Эрзин кожууннун МБӨЧ Нарын ОШ "Старт"; Чаа-Хөл кожууннун МБӨЧ Чаа-Хөл ОШ "Олимп"; Өвүр кожууннун МБӨЧ Хандагайты ОШ "Олимп"; Сүт-Хөл кожууннун МБӨЧ Суг-Аксы ОШ "Юность"; Танды кожууннун МБӨЧ Усть-Хадын ОШ "Олимп".

Тес-Хем кожууннун МБӨЧ Э.Б.Сырат Берт-Даг ОШ "Юность"; Мөңгүн-Тайга кож МБӨЧ Мугур-Аксының №1 ОШ "Азимут"; Ка кожууннун МБӨЧ Кундустук ОШ "Туризм"; Тайга кожууннун МБӨЧ Тээли ОШ "Мөңгүлөк"; кожууннун МБӨЧ Тоора-Хем ОШ "Азас".

ЧЫРЫК КҮЗЕЛ

Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Кызылдың агаарын арыглаар талазы-биле планнарның, хөкүмү кырында кылып чоруткан кылдарның дугайында Кызыл хоорайның мэри Карим Сагаан ол база Хамааты инициативалар деткиир талазы-биле чөвүлелдин хуралына илеткээн. Хакасияда "Аршан хөмүр-даш" уургайындан хөмүр-дашты адып ап, Кызылга сөөртүп келп, "Чаагайжыдылга" муниципалдыг бүдүрүлгенин бааза-даштыкыдан садып эккээр эриг-херекселди тургузуп, "хөмүр-дашты брикеттээр" план бар. Ол брикеттерге Кызыл хоорайның саазын, ыяш хатарын база холуур. Оларны эттенмес боктардан аңгылаар кылды организаастаар азы кылчылар саазын, ыяш боктары аңгылап төгөр тускай итейлерни бажыңнар чоогунга тургузар алаар-дыр. Хөмүр-даш олгаш өрттенир боктардан дүрген брикеттарның өрттээр хире болурунун дугайында тырыг база чайгаар-ла тыптып эр-дир, чүге дээр оларны дүреринге үндүрген чарыгдаларны өртекке немеп, дуглааргаар болгай. Кызылдың чурткычылары ол брикеттерни садып алыр хире акша-хөреңгиле? Амыдырал-чуртталгазы эттенмес өг-бүлелерге брикеттер садып алырынга күрүнөдөн

саң-хөө дузазы көргүзөр бе?

Шаандагы улуг бүдүрүлгелерниң девискээрин болгаш ында бажың-балгатты ажыглап турар үүрмек бүдүрүлгелерниң хууда одалга черлерин хаап, төпчүткен одалга болгаш чылыдылга четкизин катап тургузарын, ол ажылдарга сайгарлыкчыларның болгаш хоорайның акша-хөреңгизин мөөңнээрин Кызыл хоорайның эрге-чагыргазы саналдап турар. Бо ажылдарга боттарының үлүүн кириксесес сайгарлыкчыларны "кымчы" аргазы-биле албадаар, аңаа агаар-бойдус камгалалының болгаш хыналда органнарын хаара тудар. Оларның ажылы дээштиг бооп болур, чүге дээр бүдүрүлгелерниң хөй кезинин одалга черлеринин агаарже үндүрүп турар хөзү болгаш ыжы доктааттыг өй-чижектен каш катап хөй, ынчангаш ол бүдүрүлгелерге торгаалдарны хоойлу-дүрүм өзүгаар онаап болур.

Кызыл хоорайның ол-бо девискээрлеринде микрорайоннар хевирлиг туттунган бажыңнарның ниити одалга черин болгаш чылыдылга четкизин тудары, аңаа бажыңнарның шуптузун кожары — хоорайның агаарында ышты эвээжедиринин бир аргазы. Ол ажылдарны чорударынга бажыңнарның эзлеринин акша-хөреңгизин кириштирер, чүге дээр олар шору шыдал-

быралыг кижилер. Бир эвес оларның улуг-ла күзели чок болза, "кымчы" аргазын ажыглаар, чүге дизе бажыңнарының печкаларының хөзү болгаш ыжы доктааткан экологтуг негелделерге дүүшпес.

Хөмүр-дашты брикеттээринге хууда сайгарлыкчыларны хаар тударын Виктор Тунёв саналдаан. Оң саналы-биле алырга, берге болгаш эвээш эвес чарыгдалдыг ажылга демнежилге херек.

Тываның хөмүр-дашын брикеттээр планнар, амгы шагны-биле чугаалаарга, төлөвилелдер совет үеде-ле турган. Ол төлөвилелдер, акша-төгерик айтырынга барып үскеш-ле, буступ дүшкүлзэн. Тываның эртемденнери тус черниң хөмүр-дашын брикеттээр болгаш ону болбаазырадырының өске-даа технологияларын шинчилеп тып, дериг-херекселдерин лабораторлуг байдалга чогадып кылганын, оларны бүдүрүлгө деңнелинге боттандыраарын саналдап турганын Хамааты инициативалар деткиир талазы-биле чөвүлелдин хуралының киржикчилеринге эртемден Любовь Тас-оол дыңнадып, Тываның бодунун хөмүр-дашын брикеттээр аргаларын дилеп тыварын чугаалаан.

Республиканың хөмүр-дашын казып алырынга даштыкы чаа

технологияларны, дериг-херекселдерни ажыглап турар компаниялар хөмүр-дашты болбаазырадыр, оода чадаарда брикеттер бүдүрерин безин бодабайн турар. Оларның кол сорулгазы — тыва хөмүр-дашты хөйүн казып ап, республикадан үндүр сөөртүп, садып орулгаларны кирип алыры. Тываның бюджетинче элзэн хөй үндүрүгүн бо компаниялар кирип-даа турар болза, оларның хөмүр-даш өрттэн улгаттырып турары тус черниң чурттакчы чонунун амыдыралының улам на бергедээринге дыка салдарлыг. Ынчангаш республиканың чурттакчыларының чамдызы бо компанияларны Тывага улугла ажы чок деп санап турар чылдагааны-даа ында.

Кызылдың девискээринге хууда кижилерге чер участкары бээрин шуут соксадыр, найысылалды чиңгине план өзүгаар

тудар дугайында айтырыг база Хамааты инициативаларны деткиир талазы-биле чөвүлелдин ноябрь 8-те хуралына көдүрүлүп келген.

Найысылал Кызыл хоорайның агаарын хөй болгаш ыштан арыглаары кыска үеде боттандырыптар сорулга эвес, нарын болгаш берге ажыл дээрзин Хамааты инициативаларны деткиир талазы-биле Тыва Республиканың Баштыңының чанында чөвүлелдин элчеглиг хуралына болган чугаа көргүскен.

Кызыл хоорайның агаары арыг болуру — оң чурттакчыларының чырык күзели. Ол күзел кажан бир боттаныр дээрзинге идегелди Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун даалгазы-биле эгелзэн ажылдар чонга берип турар.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.
Арслан АРАКЧААНЫҢ
тырттырган чуруктары.

Федералдыг төлөвилел

ОРУК ИНСПЕКТОРЛАРЫНГА АВТОМАШИНАЛАР

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол биле ТР-ниң иштиги херектер сайыды Юрий Поляков республиканың күрүне автоорук хайгааралының инспекторларына 19 «Škoda Octavia» болгаш 7 «УАЗ Патриот» маркалыг чаа автомашиналарның дүлгүрлерин байырлыг байдалга тывыскан.

Тываның күрүне автоорук хайгааралының автопарыгы «Орук шимчээшкенин айыыл чок чоруу» деп федералдыг төлөвилелдин «Айыыл чок болгаш шынарлыг автомобиль оруктары» национал төлөвилели-биле чаарттыг. Автомашиналар аңгы-аңгы орук байдалда-

рынга албан-ажыл эрттиреринге бүрүнү-биле дериттинген.

Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол орукка айыыл чок чорук хөй-ниитинин корум-чурум камгалалының чугула угланышкыннарның бирээзи деп онзаалап демдеглээн. «Күрүне автоорук хайгааралының инспекторларының ак сеткилдиг кызымаккай ажылының түңнелинде республикада орук-транспорт озал-ондааның саны, эрткен чылга бодаарга, ийи катап кызырылган. Ол полицияның орук-патруль албанының ажылдакчыларының бедик профессионал чоруунун, полицейжи кижилер бүрүзүнүн ак сеткилдиг харыскалгалыг ажылдап турарының бадыткалы-дыр. Оруктарга болгаш кудумчуларга корум-чурум тудары ындыг-ла амыр эвес ажыл дээрзин дыка эки билер мен. Чаа автомашиналар орук шимчээшкенин айыыл чок чоруунун күрүне инспекциязының ажылдакчыларының ажыл-ижинин көргүзүлгелерин ам-даа бедидеринге дузалыг дээрзинге бүзүрээр мен».

Полицияның полковниги Юрий Поляков РФ-тиң иштиги херектер органнарының ажылдакчызының хүнү-биле байыр чедирип, транспорт чаартылгазы «Орук шимчээшкенин айыыл чок чоруу» деп феде-

ралдыг төлөвилелдин угланышкыннарының бирээзи деп демдеглээн. Сайыт ОШАЧКИ (ГИБДД) инспекторларына күрүнениң өңчүзү чаа автомашиналарга камныг болурун чагаан.

Кызыл кожуунун ОШАЧКИ салбыры «Škoda Octavia» болгаш «УАЗ Патриот» маркалыг автомашиналарның дүлгүрлерин алган. Салбырның начальниги капитан Артем Донгак-биле чугаалаштым: «Тываның күрүне автоорук хайгааралының автопарыгына чаа машиналар немешкеннге өөрүп тур бис. Бистиң салбырда 12 ажылдакчы бар. Кызыл кожуун — республиканың улуг кожууннарының бирээзи. Ынчангаш бо хүн алганымыс ийи автомобиль бистиң ажылымыстың деңнелин элзэн бедиктерже көдүреринге идигни бээр».

Чолаачылар, пассажирлер, чадаг кижилер — орук шимчээшкенин киржикчилери. Орук дүрүмнерин шупту сагып чоруур болзувусса, орук-транспорт озал-ондааның, кемдээн кижилерниң-даа саны эвээжээр.

Автоорук хайгааралының инспекторлары маңган ак өңүг чаа автомобильдери-биле Арат шөлүнге халдып эрткен.

Озерченма ХОВАЛЫГ.
Чуруктарны ТР-ниң
ОШАЧКИ-ниң парламга
албанындан алган.

РФ-тиң Камгалал сайыдының ажил-албаны

С. ШОЙГУ ТЫВАГА ЧОРААН

Сергей Шойгу Тывага ажил-албан аайы-биле келгеш, 55-ки мото-адыгжы бригаданы хынап көргөн. Ол Уралдан бээр девискээрде чүгле чаңгыс шериг каттыжышкыны.

Сайт чаа шериг хоорайжыгажын кезип, шериг албанныгларга база оларның өг-бүлелеринге туткаш, ажылгалче кириген бирги бажыңны хынаан. Оон аңгыда ийи каът кылдыр туткан беш коттедж база уруглар садын көргөн.

Бажыңны дериг-херекселдер, эт-сеп-биле дерээш, ханада чуруктар аскан

360 квартиралыг дөрт оран-сава удавас ажылгалга кирер.

Шериг яамының удуртукчузу аъттыг спортчу комплексти база дайынчы машиналар парыгын хынаан. Бригаданы «Тигр-М» куяк автомобильдер, «Урал» машиналар-биле чепсеглээн.

Төп шериг округунуң командылакчызы Александр Лапинниң чугаазы-биле алырга, бо чылдың төңчүзүңгө чедир шериг каттыжышкыны амгы үениң техниказы-биле бүрүн четчелептер.

Сергей Шойгу биле Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол Кызылда эде чаартып туткан спорт комплекзин база ажитканнар. Сайт чаарттыг спорт комплекзиниң до-жунга бирги хоккей маргылдаазының киржикчилеринге байырны боду чедирген. ЦСКА-ның сылдыстары-биле тыва спортчулар эш-хуу ужуражылганы эрттирген.

tvzvezda.ru

Телевилелдер боттаныышкы

ТАРЫП, БОЛБААЗЫРАДЫП ТУ

Тыва Республиканың Чазааның 2018-2022 чылдарда биче суурларны хөгжүдөр комплекстиг программазын амыдыралга боттандыраары-биле, республиканың кожуун, суурларын-да биче бүдүрүлгелерни ажадар телевилелдер боттанып турар.

Эрзин кожуунуң Сарыг-Булуң суурунда Очур Чигжит телевилелдин деткимчезин алган. Ооң удуртканы бүдүрүлгө 2018 чылда 10 муң дес чыжыргана өзүмнерин 8 га шөлде олурткан. Элбек дүжүттүң магадылалы – сугатта. Ынчангаш 30 муң метр хоорзаларны база саткаш, суггарылга дериг-херекселин эптеп алган. Ажыктыг ажылга суурнуң чону идепкейли-биле киришкен. Бүдүрүлгө доктаамал ажылга 3 кижини хаара туткан, түр үениң сезон ажылдарына улуг-бичи кижилерни кириштирери чаңыл апарган.

Өзүмнер баштайгы дүжүдүн бергиге, ам-даа ийи-үш чыл эртер, ынчангаш 2018 чылдың күзүнүңдө чурттакчы чондан чыжырганы килде 100 рубль-биле хүлээп, болбаазырадып эгелээн.

“Нарийн-Гол” кооператив бодунуң үш продукциязынга тускай сертификатты алган. Бүдүргөн чыжырганазының хандызы, сирову, вареньеи чүгле эрзинчилерде эвес, а республика найысылалының

чурттакчыларында билдингирп. Технология езугаар кылган хамданы ону чаңгыс амзаан кил ултас.

Бүдүрүлгө республика болгоннар чергелиг делгелге-ярма продукциязын садып, бо чылы рубль орулганы алган. Кооператив чыжырганадан продукция бүдүрүлгө аңгыда, жимолосту шөпөп таңкады, чыжыргана дээн ышкаш хүлээп ап, чонга акша ажилдап ганы берген. Оон аңгыда ногаа ларын тарып, ону садып-саарар

Ол бүгүнү амыдыралга чедир боттандыраар дизе, бир дуга кадрлар айтырыын чедимчелиг лээр апаар. Ынчангаш Таңды кс Балгазын суурда “Тываның агри техникуму”-биле сырый ажилда ажаар мастер” деп мергежилде сургунуларны өөредип, өөредил тикаларында хаара туткан.

“Нарийн Гол” көдээ бүдүрүлгө ративи алызында барып бүдүрүлгө алыгы, ажылчын олуттарн зуп, төрөөн чериниң хөгжүлдөзү хуузу кириштирип, сайзыраары идегелдиг.

gov

Россияның иштики херектер органнарының ажылдакчыларының хүнүндө

ЭРЕС-ДИДИМНЕРНИ ШАҢНААН

Россия Федерациязының иштики херектер органнарының ажылдакчыларының хүнүңгө тураскааткан байырлыг хемчеглер ноябрь 8-те Улусчу чогаадылга бажыңыга болуп эрткен.

Байырлыг хемчегге Тыва Республиканың Чазааның төлээлери, республиканың күрүнө эрге-чагырга органнарының болгаш эрге-хоойлу камгалалының удуртукчулары, Тыва Республикада ИХЯ-ның удуртукчулары болгаш ажылдакчылары, хоочуннары киришкен. Ол ышкаш боттарының албан хүлээлгезин күүседип тургаш амы-тынындан чарылган ажылдакчыларның өг-бүлелериниң кижигүннери байырлыг хемчегиниң хүндүлүг аалчылары болган.

Тыва Республиканың ИХЯ-ның хорунуң «Мээң күрүмнүң тугу» деп ырыны күүсеткени-биле байырлыг хемчег эгелээн. Ооң соонда чыылганнар кичээнге кыска фильмни бараалгаткан.

Россия Федерациязының Күрүнө тугу биле Тыва Республикада ИХЯ-ның тугун көдүргөн соонда РФ-тиң ТР-ниң иштики херектер сайыды, полицияның полковниги Юрий Поляков ИХЯ-ның хоочуннарына болгаш ажылдакчыларына байыр чедирген: «Чүрээнериң кыйгызы-биле, арыг арын-нүүрүңер-биле албан хүлээлгезин күүседип, эрге-хоойлу болгаш корум-чурумнуң хайгылында турар, хей-ниитиниң корум-чурумун камгалап, чурттакчы чоннуң айыыл чок чоруун кем-херек үүлгедикчилеринден камгалаар харысалгалыг берге албан-хүлээлгени шилип алган силер. Иштики херектер органнарының албан-хүлээлгези дээр-ле бодун хайыралаайн, албан-хүлээлгезинге болгаш даңгыраггаан сөзүңгө шыңчы болуру. Харысалгалыг болуп, кижиги бүрүзүнүң нарын айтырылганын кичээлгеи салып, сагыш човаачал болуп, кол-ла чүве шырак билигилг болгаш бедик арга-дуржулгазы-биле бүзүрелди чедип ап, бедик деңгелге турар ужурулгусу».

Онза өөрүп четтиришкени иштики херектер органнарының хоочуннарына илереткен. Мерген угааныг болгаш сагыш човангыр дагдыныкчыларның

ачызында аныяк ажылдакчылар ажилын төлөпиг уламчылап, хей-ниитиниң хөгжүлдөзүн чедирген боттарының үлүг-хуузу кирип турарлар.

Байыр чедиреишкенинниң сестериниң соонда, иштики херектер органнарының ажылдакчыларына салдыг сорулгаларын күүседиринге кириген үлүг-хуузу дээш албан чериниң шаңналдарын тывыскан.

Россияның ИХЯ-ның «За доблесть в службе» деп медалы Тыва Республикада ИХЯ-ның дежурный кезээниң смена начальниги, полицияның майору Андрей Ондарны, Тыва Республикада ИХЯ-ның назы четпээннер херектериниң талазы-биле кезээниң начальниги Любовь Кыжынгааны, Кызыл хоорайда Россияның ИХЯ-ның полиция эргелелиниң бүрүн эргелиг улуг участок төлээзи, полицияның лейтенантызы Сылдыс Донгакка болгаш оон-даа өске ажылдакчыларга тывыскан.

Россияның ИХЯ-ның «И.Д. Путилин» аттыг медалы-биле Кызыл хоорайда Россияның ИХЯ-ның эргелелиниң үптөлгө

болгаш дээрбечи халдаашкынар-биле демисел чорудар килдизиниң начальниги, полицияның капитаны Артыш Окпан-оолду шаңнаан.

Россияның ИХЯ-ның хүндүлел бижи-терин муниципалдар аразының «Кызыл» килдизиниң улуг истекчизи, полицияның майору Иванна Казанцевага болгаш ТР-де ИХЯ-ның наркотиктер садып-саарар контролюнуң талазы-биле эргелелиниң оперативтиг төлээзи, полицияның капитаны Артем Черепановка тывыскан.

Ол ышкаш ТР-де ИХЯ-ның ажылдакчыларына ээлчеглиг эрге-дужаалдарны тывыскан.

Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол чыылганнарга байыр чедирип: «Полицияның ажылдакчылары хей-ниитиниң онза чугула участогунда ажилдап, муң-муң хамаатыларның конституучу эргелерин болгаш ажил-амыдыралының дугайында айтырылганын шийтирлеп турарлар. Ынчангаш полиция ажылдакчыларының албан-хүлээлгезинге амы-хууда харысалгалы

болгаш эрге-хоойлу органнар ажылдарының бедик негелделер ла» — деп чугаалаан. Шолбан Кара-оол иштики херектер органнар хоочуннарына болгаш ажилыг камгалаарга шаңналдарны тывыскан чылдарда төлөпиг ажилы дээш Республиканың алдарлыг ажилдап хүндүлүг атты милицияның курла майору Вячеслав Кыргыска болгаш иштики албанның курлавырда полковник Владимир Туровка тывыскан.

Ол ышкаш Тыва Республикада Федералдыг инспектор Александр Вилихин, Тыва Республикада ИХЯ-ның Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы, иштики албанның курлавырда полковник Олег Ондар ажылдакчыларга байыр чедиргеш, оперативтиг албан ажил-чорудулгазынга түңнелдерни чедип алган ажылдакчыларны шаңнаан. Албан-хүлээлгезин күүсүтүп, шийтирлеп болгаш эрес-дөбө чорудуу көргүскени дээш, Россияның ИХЯ-ның эргелелиниң Истелге эргелелиниң улуг истекчизи, юстицияның лейтенанты Темир Ооржакка Россияның Хоочуннар чөвүлелиниң шаңналын тывыскан.

Албан-хүлээлгезин күүседип турган амы-тынындан чарылган эш-өөрүмнү, кажыыдал минутазын чыылган эрттирген.

Тыва Республиканың Чазааның хөгжүм оркестри, «Улуг-Хем» муниципалдыг аразының килдизиниң коллектив «Доруг-Дайым» деп тыва самы-биле, «Лосердие белых ночей», «Щит и меч» деп Россияның ИХЯ-ның Бүгү-россия мөөрейлериниң тилекчилери болгаш урээттары – «Ураанхай» ТР-де ИХЯ-ның фольклор ансамблиниң киржикчилери «Звезда» ТР-де ИХЯ-ның вокал-инструменталдыг ансамбли болгаш өскөк салым-чаяанныг ажылдакчылары чуртти көргүскен.

Көрүкчүлөр диңмиттиг адыш чаккынары-биле чогаадыкчы коллективтерге болгаш ажылдакчыларга өөсеттиргенин илереткен.

ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга алба

Чаа ном

ШЫНЧЫЗЫ-БИЛЕ КҮҮСЕТКЕННЕР

Ноябрь 8-те Тываның национал музейинге «Шериг хүлээлге шынчызы-биле күүсеткеннер» деп номнуң таныштырылгасы болуп эрткен. Ону Афганистанга 40-ги армияның шериг операциязының доозулганының 30 чыл оюнга тураскаадып, ТР-ниң Чазаа, Тываның Афганчылар эвилели болгаш «Дайынчы акы-дунмалышкы чорук» хей-ниити организациязы чырыкче үндүргөн.

Номнуң маадырлары – эрткен чүс чылдың 1980-1989 чылдарында Афганистанга интернационал шериг хүлээлгезин эрттирген дайынчылар – бистиң чаңгыс чер-чурттугларымыс.

– Улуг хемчээлдиг өңүг номче 44 ин-

тернационал шериг дайынчының дугайында сактыышкыннар, хей санның «афган», чаа фоточуруктар кирген. Оларның чамдызы солун-сеткүүлдерге мурнунда чылдарда үнүп турган. Ынчалза-даа номда чаа солун чүүлдер база эвээш эвес – деп, номнуң тургузукчу бөлүүнүн удуртукчузу, журналист Юрий Дарбаа таныштырылган үезинде чугаалаан. Автор номче кирген чамдык чүүлдерни онзалап демдеглээн. Шынап-ла, номда ылап болуп турган коргунчуг тулчуушкуннарның хроникалары база кирген. Оларны номчааш, Тывадан оолдар бродунун чонунун, чуртунун адын сыкпайн, хары черге шериг хүлээлгезин эрес-маадырлыгы-биле күүсеткен-дир деп бодал сагышка кирер.

– Силерниң кыска үеде кызымак ажылыңар эки түңнелдиг болганын өөрүп турар бис. Дайынчы эштеривистиң эрес-дидим чоруктарын, чок болган эштеривистиң чырык аттарын кадаглап арттыры – эвилелдин хүлээлгези. Бо буяның ажылга кириген үлүг-хунар дээш четтирдивис – деп, Тываның Афганчылар эвилелинң даргазы Леонид Кара-оол таныштырылган үезинде чугаалаан. Ол улаштыр номга бедик үнелелди бергеш, ажылчын бөлүккө – Юрий Дарбаага, Александр Филатенкога болгаш Ирина Сатка (чыскаакчы) өөрүп четтиришкын

бижиктерин тывыскан.

– Номну республиканың кожуун-сумуларында библиотекаларга тыпсыр бис. Ол аныяк-даа, улуг назылыг номчукчуларга-даа солун болур дээрзинге бүзүреливис улуг. Афган дайынының төөгүзүн, ылаңгыя аңаа Тывадан киржип чораан дайынчыларның дугайында шинчилел ажылдары кылып турар аныктарга, эртем ажылдакчыларыңа ном ажык-дузалыг. Шериг-патриотчу ажылдарны аныяк-өскөн ортузунга чорудуп турар башкыларга, кижизидикчилерге база дуза болур – деп, Тываның шериг-патриотчу хей-ниити организацияларының «Хартыга» ассоциациязының удуртукчузу Юрий Кара-оол чугаалаан.

Номда Тываның афганчылар эвилелинң 30 чылда кылып чоруткан ажылдарының делгереңгей отчедун база кириген. Ол ышкаш Афганистанче совет шериглерни киригени частырыг деп бодал-биле чөпшээрешпейн турар тайылбырлыг чүүл база бар.

Номнуң таныштырылгасынга Афган болгаш Чечен дайыннарының хоочуннары, Дээди Хуралдың депутаттары, хей-ниити организацияларының төлээлери, башкылар болгаш журналистер киришкен. Чаа үндүрүлгеге тураскааткан тускай слайдыны чыылганнарга бараалгаткан. Респуб-

ликада билдингир бөлүк артистер Афган дайынынга тураскааткан ыры-хөгжүмнү чыылганнарга бараалгаткан.

Аржана ЧАМЗЫРЫН.
Даян Дансюрюннүң тырттырган
чуруктары.

Чогаадыкчы кезээ

ЧОНУНУҢ ХҮНДҮТКЕЛИН ЧААЛАП АЛГАН

Ноябрьның 10-да В. Көк-оол аттыг Национал театрга Тываның улустун артизи Виктор Наксылдың улуг-биче артист эш-өөрү-биле «Театрымче бараалам че!» деп оюн-тоглаалыг, хөглүг-баштак чогаадыкчы концертин кызылчылар көөр аргалыг болган.

Виктор Оюнович Бай-Тайга районнуң төвү Тээлиге 1954 чылдың август 2-де төрүттүнгөн. Ол бичиизинден-не уран чүүлге, театрга сонугалдыг өзүп келген. Бажыңыга бичи сценажыгаш чогаадып алгаш, янзы-бүрү ырларны дөргүл-төрелдеринге күүседиринге ынак чораан.

Школа соонда механик мергежил чедип алза-даа, медицина институтунга өөренир бодаан. Медицина институтунче кирип

шыдавайн баргаш, Москваның Б.В. Шукин аттыг театрың дээди училищезинче күжүн шенеп дужааган. Шылгалдаларны тергип эки дужаап алгаш, боду ышкаш 20 аас-кежиктиг эш-өөрү-биле өөренип эгелзэн.

Москвага студент чуртталга – эң-не онзагай, чырык болушкуннар-биле долган, уттундурбас үелери. Аныяк студентилер найысылалдың онзагай черлери – парктар, музейлер база делгелгелер көрүп, чараш чүүлге өөренип турганнар.

«Щукага» артист мергежил чедип алган, ажылдаар изиг күзелдиг талантылыг, аныяк доозукчу В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга дораан хүлээп алган.

Тыва театрга ажылдаан үе-

зинде сурагылыг рольдарыңа ойнаан, ол дээрже Э. Лабиштиң «Терезин шляпа» деп шиизинде Вадиана, Ф. Шиллерниң «Кара сагыш болгаш ынакшылда» Гофмаршал, Мольерниң «Скапенниң опчок чоруу» деп шииде Скапен, «Дээр четкизи ортулукка ынакшааннарның амызынга четтингенинде» Т. Тикамацунуң дээш өске-даа.

Театрга ажылыңдан аңгыда, Виктор Оюнович башкылап база ажылдап четтигипкен. 1990-1992 чылдарда Санкт-Петербургуң театр уран чүүл академиязының тыва студиязынга актер мергежилге 2003 чылдың доозукчуларын башкылаан. Тыва сценаның келир үеде актерларын билиин бедидип, эстетиктиг кижизидилгени алы-

ры-биле театрлар, делгелгелер, концерттерже чедирип, мастер-класстар чорудуп, арга-дуржулгасы-биле үлежип, өөредип турган. Ооң доозукчуларының хей кезии ат-алдарлыг, күрүне шаңналдарының эдилекчилери, делегей база регионалдыг аңгы-аңгы фестивалдарның тиилекчилери. Ол дээрже-ле В. Наксылдың башкылаар талантызын, мергежилдин хере-чилеп турар.

2000 чылда Виктор Наксыл РФ-тиң Президентизиниң чанында Россияның күрүне ажылдакчыларының академиязын доозуп алган. Он бир чыл дургузунда ТР-ниң Культура яамызынга сайыттың оралакчызынга, сайыттың хүлээлгезин күүседип ажылдаан.

2007 чылда В. Наксыл театрге катап эглип келген. Оон ажылдап эгелзэн үезинде сценага көскү рольдарны күүсеткен: Р. Куниниң «Акша,

акша, акша...» деп шииде Генри Перкинсти, В. Шекспирниң «Ромео болгаш Джульеттада» Капулеттини, А. Вампиловтуң «Шагда, шагда, чоокта чаала...» деп шииде Дергачевту, А. Цагарелиниң «Ханумада» Вано Пантиашвилини, Борис Васильевтиң «Вы чье...?» деп шииде Касьян Нефедовичти, Алексей Ооржактың тургускан «Челээш биле Идегелде» Каңоолду.

Виктор Наксылды өзүлүг мергежэн, ажылының професионалы деп болур. Ол бодунуң чогаадыкчы онзагайы-биле ылгалып турар бедик мергежилдиг уран талантылыг.

Виктор Оюнович коллективиниң, тыва чонунуң хүндүткелин чаалап алган, ат-алдарлыг хоочун артист. Юбилярга улуг-улуг чедиишкисинерни күзедивис.

«Шын» солуннуң Культура болгаш спорт килдизи.

Культура амыдыралы

«СЫЛДЫС ЧҮГҮРҮҮ» ТЕРГИИДЭЭН

Сөөлгү үед республиканың кожуннарында улусчу театрлар болгаш чогадыкчы коллективтерниң ажил-ижи көстүп, сайзырап, хөгжүп эгелзэн, харын-даа Россия чергелиг янзы-бүрү мөөрейлерге киржип, шаңналдыг черлерни ап, төрзөн чуртун алдаржыдып турары чоргааранчыг.

Чоокта чаа Барыин-Хемчиктин хөгжүм-шии театры регионнар аразының IV "Потомки Белой Волчицы" деп улусчу театрлар коллективтеринин мөөрейинге киришкеш, дээди шаңнал — Гран-прини чаалап алганнар. Олар бо мөөрейге Олег Богаевтин чогаалына тургускан "Сылдыс чүгүрүү" деп шиизин бараалгатканнар. Шиини Тываның алдарлыг артизи Орлан Монгуш режиссерлаан. Бо тиелелгезинин мурнунда барыин-хемчикчилер республика чергелиг "Уран чүүлүн күзүңүзү" деп мөөрейге дээди шаңналга төлөптүг болганнар.

Барыин-Хемчик кожуннун хөгжүм-шии театрының төөгүзү мынчаар эгелзэн. 2006 чылдың октябрь 20-де Барыин-Хемчик кожуннун чагыргазының 230 дугаарлыг доктаалы-биле Кызыл-Мажалыктын Культура ордузунга кожуннун Хөгжүм-шии театры ажиттыг. Бир-ле дугаар көргүскен шиизи Тываның Улустун чогаалчызы Эдуард Мижиттин бижээни Уттүг-Хая дугайында тоолчургу чугаага үндөзүлзэн "Иениң ынакшылы" деп драма.

Театр уран чүүлүн чонга бараалгадып шиилерни боттарының күжү-биле тургузуп эгелзэннер. Баштайгы режиссерлары Салбакай Чагар-оол, культураның хоочуну Александра Саая билдилиг удуртуп, республиканың болгаш регионнар аразына мөөрейлерге чедиш-кинниг киржип турганнар.

Театрга тургускаш, бараалгаткан шиилери: "Бодарал" (режиссеру Айланмаа Хертек), "Өске кадай" (Александра Саая), "Даң-Хаязы мында шыпшың" (Айланмаа Хертек), "Дүшпүзүн куда" (Александра Саая), "Човулаңныг аас-кежик" (Хураган-оол Саая), "Манкурт" (Александра Саая),

Барыин-Хемчиктин хөгжүм-шии театрының удуртукчузу Херел-оол Саая.

"Ынакшылдың дузактары" (Хураган-оол Саая), "Сеткил хээрээ" (Хураган-оол Саая), "Арбан үлүү" (Хураган-оол Саая), "Сылдыс чүгүрүү" (Орлан Монгуш), "Сегитмаа" (Леонид Каң-оол), "Назын дилээр" (Хураган-оол Саая).

Бо-ла режиссерлар бичии уругларга база шиилерни тургузуп турар: "Кажар дилгилектер", "Аргада школа", "Бажыңгыаштын хомудалы", "Реп", "Чучуулай, Чачаалай", "Анайларның аалына ажи-төлдүн өөрүшкүзү".

Шиилерин утка-шынар аайы-биле, амгы үеге дүүштүр тургускаш, ойнап көргүзүп турарлар.

Ук театр янзы-бүрү регионнардыг болгаш республика чергелиг мөөрейлерге киржип, шаңналдыг черлерден дүшпөй келгеннер. 2011 чылда Аскиз хоорайга регионнар аразының 2 дугаар "Потомки Белой Волчицы" деп фестиваль-мөөрейинге киришкеш, "Эң тергииин ши" деп шаңналга төлөптүг болганнар.

Янзы-бүрү көрүлделерге, мөөрейлерге үнөлөп алган шиилери: улусчу езу-чаңчылдарга үндөзүлзэн "Назын дилээр" (сөзүглели болгаш режиссеру Хураган-оол Саая), "Манкурт" (режиссеру Александра Саая), ол шииге Артыш Конгар "Эң эки эр рольга" төлөптүг болган.

2017 чылда Новосибирск хоорайга Э. Мижиттин "Уттүг-Хая" деп тоолчургу чугаазына үндөзүлзэн "Иениң ынакшылы" деп драманы регионнар аразына 17 дугаар эртип турар "Алдын кобра" деп мөөрейге ойнааш, дээди шаңнал

Гран-прини алганнар. Ол шииниң режиссеру Шеңне Люндуп. "Эң эки эр роль" дээш Хураган-оол Саая шаңнаткан.

Республика чергелиг "Кара-

болганын республиканың өкпе аарыгларына удур эмнелгениң Өөрүп четтиришкин бижии бадыткап турар.

Амгы үед театрга 13 кижиге ажилдап турар. Бир чолаачы, 12 чогадыкчы кижилер. Оларның аразында удуртукчузу, уран чүүл удуртукчузу, режиссер, үн режиссеру, чурукчу-тургузукчу база артистер.

2010 чылда кожуннун культу эргелелин удуртуп турган Чойганмаа Хереловна Монгуштуң ачы-авыралында 6 кижиге Красноярскиниң культура, уран чүүл колледжин доозуп алганнар. Ч.Х. Монгуш боду-ла артистерни аай-дедир чедирип тургаш өөредилгезин доостуруп алган. Ийи кижиге Кызылдың уран чүүл колледжин база ийизи Ак-Довурак хоорайның Башкы

чырык херекселдерин, үн аппаратура-биле Кулмызы деткээ.

Чогадыкчы коллектив Богаевтин "Марьино по шиизин "Сылдыс чүгүрүү" дээр эде адаарын сүмелгесин берген режиссеру алдарлыг артизи Орлан Ка база шииниң ниити удуртукчу, сүмелгечизи Россиян рлар эвилелиниң кежигер цент Михаил Тумашевк четтиргенин илередип турар.

База С.С. Сүрүн-Озалааш хем" деп чога үндөзүлзэн "Сегитмаа" шиини ТР-ниң алдарлыг артизи Леонид Каң-оол, культураның алдарлыг дакчызы Оксана Тюлюшкан. Россияның алдарлыг чыгуу Начын Шалык шиин

"Алдын кобра" мөөрейинин тиелелчилери.

Дашка каткы-хөг" деп мөөрейге ийи удаа лауреаттар болган. "Юморина-2018" мөөрейге бирги чергениң лауреаттары, а "Эң эки эр роль" дээш Барыин-Хемчик театрының артизи Амир Хомушкун шаңнаткан.

"ЮМОРИУМ-2019" мөөрейинин дипломаттары Хураган-оол Саая 3-кү черге төлөптүг болган. Тускай чагы-биле республикага өкпе аарыын чавырылдыра-рын сурттаалдаан Долаана Иргиттин "Сеткил хээрээ" деп шиизин эмчилер-биле демниг тургускан. Ол чедиш-кинниг

училищезиниң уран чүүл салбырын дооскан. Амгы үед бир артист Кемерованың Культура институтун доозарының кырында, бирээзи Тываның күрүне университетин дооскан.

ТР-ниң Культура яамызының акша дузаламчы алыр эргениң шылгалдазын ийи удаа эртип алгаш, чаа шиилер тургузарына деткимчени алганнар. Ол деткимчези-биле "Сегитмаа" болгаш "Чеховтун баштактары" деп шиилерни тургускан. Ол ышкаш биче хевирниң залын кылып алырына 120 олутту,

шимелде каасталгазын кылат.

Хөгжүм-шии театры, мергежилдиг режиссер, шиилерин хынадып, ол ажи-төлдүн өөрүшкүзү, шиилериниң репертуарын тып алыр аргалыг болган.

Барыин-хемчикчилер чарлаттыг Театр чылы көргүзүлгелерин доозуп турар. Бо чогадыкчы, демниг, ыраалдыг коллективке ам-да, хей чедиш-киннерлиг болуп күзеп каалыңар.

Алдынай АРА
белет

«ШЫННЫҢ» почтазындан

Иитилелдин чидиг айтырыы

ЫТ ИШПЕС АЖЫГ СУГ

Эрткен дүне соңгавыстың баарына эзириктер шимээр-теп тура хонду. Даңгаар эртен мырыңай чогуш-содаа эгелей берди. Чаш оглумну удудуп алырымга-ла, оттур алгырып кааптар. Ол үеде дыка-ла хорадаксап чыттым. Ынчал-даа бир талазында, хоорай кезип, эзиртир арага-дары ижип алгаш, түрөп чоруур улус ээргенчиг-ле-дир. Эки-даа, багай-даа чүве болурга, бир-ле дугаарында кижиниң бажына кымның төлү ирги деп бодал кырып келир. Чижээлээрге, өрт болган бажыңга биче чаштарны элээди оол камгалаан-дыр, ол кымның оглу ирги азы аңаа-маңаа бир бичии оол кем-херек үлгөткен-дир кымның оглу ирги деп кижилер ала-чайгаар айтыра бээр. Тываларның "Хол изин бут изи чандыр баспас", а орус чоннуң "Яблоко яблонядан ырак черге кээп дүшпес" дээр-ле шын. Дүне соңгам баарына эзирик элээдилер шимээргээрге, кымның ажы-төлү мында хөлөп олурар чүве ирги деп бүдүү иш-тимде шыгыгып чыттым.

"Арага деп ажыг суг", Араганың хайы-биле..." дээн уткалыг материалдарны орус, тыва солун-сеткүүлдерге бо-ла номчуур бис. Ынчалза-даа ол арагалаашкын дугайында тема черле төнчү чок-тур. Чүге дээрге чоннуң ол чүүлге со-нуургалы, хандыкшылы сок-саш дивейн турар. Араганың салдары-биле болган кем-херек үлгөдешкиннерин ин-тернет четкиинден, солун-сеткүүлдерден удаа-дараа ном-чул, "Хаа, кончуун! Араганың хайы-дыр" дижип каар бис.

Ынчангаш арагага болгаш ону чооглап чоруур улус дуга-йында элээди оолдар болгаш бир башкы-биле чугаалаштым.

— Кандыг улус араганы сонуургап, аңаа хандыкшый бээр деп бодаар силер? Ара-гага хамаарыштыр силерниң бодалыңар кандыг ирги?

Тываның көдээ ажыл-агый техникумунун бирги курузунун студентизи Аяс МОНГУШ:

— Мелегей улус арагага хандыкшыр. Арага багай деп билер хирезинде-ле, мелегей болгаш, ону ижип чоруур деп бо-даар мен. Мээң үе-чергелерим база хөлөп, арага-дары ижер-дир деп баргылаар. Ындыг тава-рылгада, "Бодуңар хөөрежиңер че" дээш, аңгы чоруптар киж-и чордум. Хостуг үе чок болур кылдыр, өөрөнгөш келгеш, чем-ненип алгаш, спорт залы баар, бир-ле солун чүүлдерден кылыр. Сургуул киж-и болза кичээлдер соонда чанып келгеш, онаалга кылыр, өөредилге, спортче, чараш чүүлдерге чүткүп чоруур болза эки деп бодаар мен.

Кызыл хоорайның уран чүүл колледжиниң бир дугаар курузунун студентизи Марк ОНДАР:

— Мен бодаарымга, элээ-дилер араганы эгезинде анаа шенеп көөр дээш ижер. Оон амдажып, удаа-дараа ижип тургаш, чаңчыга бээр. Чамдык элээдилер ада-иези оларның күзелдерин үнелевес боорга, боттарын алаактырар дээш, бодунуу шын деп бадыйткаар дээш, ижиксей бээр боор деп бодаар мен. Араганы ижер, иш-пези киж-и бүрүзүнүн бодундан хамааржыр. Бир звес арагадан адырлып алыр күзел чок болур болза, спорт, уран чүүл-даа ол кижиге дузалап шыдавас.

Кызыл хоорайның № 1 техникумунун 3-кү курузунун студентизи Эзим МОНГУШ:

— Элээди оолдар багай улуг оолдарга каттышканда, чок болза чааскаанзыраанда, келир үезин чедир боданмайн, сонуур-гап көөр-дүр че дээш шенепкеш, оон катап-катап ону сонуургап эгелээр. Оон өске эштерин арага ижеринче элээдир боор. Арага ишпес деп бодаар болза, хостуг үе тургуспас, спортка хандыкшыр, өөредилгеже кичээнгейни күштелдирер, улуг улустуң чагыг-сүмезин дыңнаар.

Мугур-Аксы №1 ор-тумак школазының орук инспекторларының элээди өңүктери (ЮИД) бөлгүмнүн башкызы, "Мээң бизнес-төлөвилелим-2019" деп ТР-ниң Баштыңының грантызының тиилекчизи, "Тываның ко-мандазы-2030" деп аныяк лидерлер шуулганының 2018, 2019 чылдарда киржикчизи, "ТываМотиватор" сеткүүлдүн корреспондентизи, Мөңгүн-Тайга кожуунунун Хей-ниити чөвүлелиниң секретары, "Тиилелгениң волонтерла-ры" деп бүгү Россия черге-лиг шимчээшкенин Мөңгүн-Тайга кожуунда салбырының удуртукчузу, Мөңгүн-Тайга кожуунда "Идепкейжи аныяк-тар төвүнүн" удуртукчузу Алиса ДОНГАК:

— Арагадан медреселди-биле ойталаанымдан бээр дерт чыл чоокшулап олурар. Меңээ араганы ижери дээрге эң-не чалгааранчыг, эң-не солун звес. Кижиге ажыктыг, солун чүүлдер долгандыр эңдере-дир. Ара-

гаже чарыыр артыкшылдыг ак-шам, артык үем-даа чок. Киж-и, ылаңгыя чаа өзүп олурар элээ-дилер, чүнү-даа сонуургаар болгай. Оон иштинде араганы амзаар, таакпыны тыртыптар. Ийе, ону киж-и бүрүзү эртер. Ынчалза-даа ону ижип чоруур киж-и кажан-даа чараш, ка-дык-шыырак, бай-шыдалдыг апарбас. Ону ижип чоруур улус чурттаар ужурлуг ортумак на-зындан эртежик чок апарып турар. Ону эртемденнер шин-чилеп бадыйткаан. Арага деп ажыг сугну чоор, ажыы-даа чок. Оон орнунга кижини долгандыр болуп турар солун чүүлдер кайы көвей-дир, солун кижилер, чурт-талгаже шын, кадык, бурунгаар көрүштерлиг аныяктар, бичии Тывазын делегейге алдаржы-дып чоруур спортчулар, ава Тывазына кызыгаар чок ынак патриотчу, волонтержу элээди-лер, туризм, бизнес дээш чүнү чок дээрли. Ол ам чүгле кижиниң бодунуң хостуг шилилгезинде. Боду ынаар чүткүвес болза, спорт, туризм, волонтерство, бизнес кижиге боттары чедип келбес-ле болгай. Араганы ижип чоруур болгаш арага сонуурга-вас ийи кижини деңнеп көрээли. Араганы ишкеш, бай-шыдалдыг апарган киж-и бар бе? Араганы ишкеш, ядарааш, аштап-түрөп чоруур кижилер хей. Араганы ишкеш, кадык-шыырак апар-ган кижилер бар бе? Араганы ишкеш, аарыг-аржык тарадып чоруур кижилер хей.

Араганы ишкеш, каас-чараш апарган кижилер бар бе? Арага-ны ишкеш, багай чыттыг, хирлиг хептиг, ыжык арыннарлыг киж-илер хей. Бо ийи кижини деңнеп көргөш, кайызы болуксаар-дыр сен, ол бодуңуң хостуг шилилгенде.

Аргалыг болза, арагадан ой-тала, өскелерге араганы сыгава. Кадык-шыырак бол, чырык, ча-раш чуртталгаже чүткүлдүг бол. Ава Тывавыстың эм шынарлыг аржаан суглары, арыг хемнери, хөлдери кургай берген звес. Аваларывыстың хайындырган ак сүттүг чаагай шайы төнгөн звес. Араганы чоор боор, ыт ишпес ажыг сугну.

Түңнел. Соңгам баарына хондур хөлгээн улусту дыңнааш, бодаарымга-ла, киж-и бүрүзү арагалаар ышкаш кынны берген чүве. Элээди оолдар болгаш аныяк башкы-биле чугаалашкан соонда, арага ишпес, амыдыралче тура-соруктуг ажы-төл хей боорга өөрүүрүм аажок.

Бо элээди оолдарның-даа, аныяк башкының-даа чугаалап турары шынап-ла дыка шын-дыр. Арага-дарыже сундукпайн, спорт, уран чүүлдү чараш чүүлдерни сонуургап, оларга хандык-шып чоруур болза, арага ижер чүве сагыжыңга-даа кирбес деп түңнелге келдим.

Араганың уржуундан өкпе-баар, ижин-хырын, шээр аарыглар-дан аарып-аржып, долгандыр кижилерге оозун тарадып чоруур улус база дыка көвей. Аңаа хамаарыштыр ТР-ниң аарыгларга удур кадыкшылга төвүнүн эмчилери база хей-ниитиге лекция-ларны, акцияларны удаа-дараа эртирип турар. Араганың ха-йындан кандыг-кандыг аарыглар эң-не нептереңгей апарганын ук төптүн эмчилери делгереңгейи-биле сонуургаан улуска чугаалап берип болур.

Айдың ОНДАР.

ДАА КОЖУУННУҢ
ҮНДЕЗИЛЕКЧИЗИ

Бир звес эрткен төөгүже хая көөр болзувусса, Чөөн чүктүн чыл санаашкыны-биле Цянь-Луннуң 29-ку чылында азы Европаны-биле 1765 чылда, Хемчиктин он одага сумулуг Даа кожуунну мээң өгбөм Шарап ноян (Лубсан-Шарап Угер-Даа) үндезилеп тургускан. Ол үеде Даа кожуун Делгер-Эр-тине хаан кожуун кылдыр тур-густунган. Моолдун Улаастайда Манчы-Хаанның бүрүн эргелиг төлээзи, иштики шериглерниң чанчын-сайыды, хэбэй-амбының чарлыы өзугаар Шарап ноян Даа кожуун биле Таңты-Урянхайны эреңгейлеп чагырган, Бүгүдээ дарга, мээр-чаңгы чергениң тогус одагалыг амбын-ноянның

Таңмазынга база чагыртып кири-ген.

Шак оон эгелээш Даа ко-жуунну 10 ноян чагырып тур-ган. Ук кожууннун сөөлгү нояны М. Буюн-Бадаргы 1932 чылда ТАРН Төп Хораа секретарлары И. Шагдыржап, С. Тока оларның чөпшээрели-биле ону «аңгының дайызыны» дээш боолап каан. Ноянның агайының ады Даржап, шолазы Күскелдей. Агай мээң өгбөм Эзуту чагырыкчының азы-раан уруу.

Келир чылын төөгүлүг Даа кожуун 255 харлаар. Ону амгы Чөөн-Хемчик кожуун байырлап эртирер дээрзинге идегеп каайн.

СҮТ-ХӨЛ ХЕРЭЭ

1950 чылдарда Тываның кожууннарына политиктиг шаажылаалдарның ханныг үл-гөдиглери улам калбарган. Чи-жээ, сагыш даап чогааткан «Сүт-Хөл херээ». Оон бир эгелекчи-зи НКВД-ниң Сүт-Хөл кожуун салбырының начальниги, «хан-чинден кортпас» капитан Монгуш Седен. Шолазы «Ак-Седен».

Ук «херек» Сүт-Хөлде Киров аттыг колхозтун даргазы, «Кара-Очур» деп шолалыг Очур Монгушту тудуп хоругдааны-биле эгелээн. Ол эрииде, хилинчектээр, байысаал-га шыдашпайн, Сүт-Хөл кожуунга кады ажылдап турган эш-өөрүн нүгүлдөп, совет өзү-чурумну узут-каар националист бөлүк тургускан деп меге өчүк берген. «Сүт-Хөл херээ» ыңчаар тывылган. Түңнелинде партия кожомунун бирги секретары А.Ш. Агбаан дээш шупту 10 киж-и тудуп хоругдаан.

«Сүт-Хөл херээниң» истелге-зи доозулган. Меге өчүк чедип алыр дээш, байысаакчыларның эттеп эриидээшкенин төнгөн. 1952 чылдың октябрь 21-де юстицияның капитаны Кравченко дээрзиниң дар-галааны Сибириниң шериг трибуна-лы А. Агбааны, О. Монгушту дээди хемчег-биле боолап шаажылаар, арктан 8 «контрларны» тус-тузунда үр хуусааларга хосталгазын казып шийтпишаан, хөреңгизин хавырап, оларның шийттирген хуусаазы төнерге өскээр шөлүүр деп док-тааткан.

«Сүт-Хөл херээнге» нүгүл-деткеш, шийттиргеннериң өг-бүл-е-зи, ажы-төлдери, чоок төрөлдери база дорамчылаалдыг хилинчек-

човулаңга таварышканнар.

1953 чылдың октябрь 23, Эки хүн турган. ССРЭ-ниң Чиңгине прокурору Р. Руденко, ССРЭ-ниң Иштики херектер сайыды С. Круг-лов олардан ыңчаардагы Тыва Автономнуг областың прокурору, юстицияның улуг чөвүлекчизи И.К. Бакулинниң база Иштики херектер эргелелиниң начальниги, полковник А.П. Смирновтун адынга дараа-зында айтышкын келген. Ында «Сүт-Хөл херээнде» үндезин чок буруудаттырган, кем-буруу чок, актыг кижилерни дораан хостап салырын негээн. Ол ышкаш шериг трибуналының үндүргөн доктаалын күш чок болдурган.

Удатпаанда Тываның область прокурору база Иштики херек-тер эргелели дээди хемчег-биле шийттирген партия ажылдакчы-зы А. Агбаан, О. Монгушту бол-гаш «контрреволюстуг» бөлүктүн кижигүннерин хостаар ужурга тава-рышкан. «Даг дег караны довук дег ак базар» дээн ышкаш, «Сүт-Хөл херээ» ыңчаар буурап дүшкен.

«Контрларны» хилинчектеп турганы, ужур-дүрүм чок байы-саалга, от-көске дөгээшкын, меге өчүк, трибуналдың өзү барымдаа-лаан чөптүг звес шийткели, быт-курттуг хоругдал бажыңы оларның соонда калган. Хосталгаже эжи-ажыттыңан, «контрлар» улуг тын-ганнар. Чүге дизе дүүн чаа-ла олар-же репрессияның ханныг өлүмү хүлүмзүрүп турган болгай.

Даш-оол КАРА-САЛ (Хомушку),

иштики херектер органа-рының хоочуну.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Каа-Хемского района информирует о предоста-влении земельного участка в аренду с кадастровым номером 17:04:0000000:363, из земель населенных пунктов расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Интернациональная д. 1, общей площадью 866 кв.м., с разрешенным использованием для индивидуального жилищного строительства.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-Сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 9.00 часов до 15.00 часов администрация Каа-Хемского района.

Главный специалист отдела по управлению имуществом и земельным ресурсам, строительства и контроля Олет А.А.

“ШЫН” СОЛУННУҢ 95 ЧЫЛ ОЮНГА ТУРАСКААТКАН “ШЫННЫҢ” БИЙИРИ” ЧОГААДЫКЧЫ МӨӨРЕЙ

Мөөрейни “Шын” солуннун редакция колле-
гиясының шиитпири-биле чарлаан.

“Шынның” бийири” мөөрейни эрттиреринин
хуусаазы: 2019 чылдың ноябрь 1-ден -2020
чылдың июль 1-ге чедир.

“Шынның” бийири” мөөрейниң номинацияла-
ры:

— “Шын” солун — сээң салгалдарың са-
лым-чолунда”.

1925-2020 чылдарда “Шын” солунга парлат-
тынган материалдарның маадырларының болгаш
авторларының дугайында шинчилелдиг чүүлдер.

— “Шын” солун — төөгүнүң “көрүнчү”.

Тывага болган төөгүлүг болуушкуннарны
“Шын” солунга 1925-2020 чылдарда канчаар

чырытканының дугайында эрткен болгаш амгы
үеде билишкinnerге үндөзлөзөн сайгарылгалыг
чүүлдер.

— “Шынның” арыннарында — бистиң үениң
маадырлары”.

(Чүглө “Шын” солуннун бижикчилеринин ара-
зынга)

“Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг” болгаш оон-даа өске
губернатор телевилелдеринин киржикчилеринин,
Наадымнар чемпионнарының, күш-ажылга, улус
өөредилгезинге, чоннуң кадык камгалалынга,
эртем-билигге, шериг болгаш шагдаа албан-
хүлээлгезинге, спортка болгаш культурага дээш
өске-даа ажил-херектерге шылгараан кижилер
дугайында очерктер.

Мөөрейниң негелделери

Мөөрейге кириген материалдарын авт
“Шынның” бийиринге” деп демдеглээри а
Мөөрейге кириштирер ажилдарны электр
хевирге парлаар (хемчээли А-4 ама саазы
арындан хөй эвес, фото-чуруктар 3-тен хөй
Мөөрейге кирир материалдарны 2020 чы
июль 1-ге чедир хүлээп алыр.

Редакцияның адреси: 667000 Кызыл хо
Красноармейская, 100.

Электроннуг адреси: shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Жюриның шиитпири-биле эң эки деп үнел
чүүлдерниң авторларынга “Шын” солунн
чыл ою” онзагай демдектиг шаңналдарны ты

Шыдыраа Конзупанович Түлүш.

Бора-Тайга ортумак школазы тургус-
тунганындан бээр 80 чыл болган. Ол
үениң дургузунда та чеже бичи чаштар
«А» деп үжүк, “Бирээ” деп сан өөренип
ап, доозукчулар аттестаттарны хол-
дарына тудуп, эртем билиг чедип
алгаш, амыдыралдың делгем оруунче
киргенин санаары безин берге. Ачы-
буянның школавысты ам-даа хөй-хөй
өөреникчилер доозары чугаажок.

1965-1966 өөредилге чылында Бора-
Тайга ортумак школазының 11-ги класын
28 киж доостувус. Шенелде программа-
биле өөренип турган болгаш, 10-гу класс-
чылар бистиң-биле кады аттестаттарын
холдарына тудуп, доозуп үндүлөр. Ниити-
зи-биле 50 ажыг киж доостувус. Оон бээр
бежен ажыг чылдар эрткен-даа болза,
ында-хаа чыгып келгенивисте, школа-
высты, эртем-билиг чедирип каан эргим
башкыларывысты сактып чугаалажып
чоруур бис. Ол чылдарда Бора-Тайга шко-
лазы кожуунда, харын-даа республикада
өөредилге-кижизидилге ажилына мурнак-
чы, чаа арга-дуржулганы нептередип тур-
ган школаларның бирээзи. Республиканың
өске школаларындан, харын-даа Хакасия-
дан башкылар, өөреникчилер аалдап кээп
турганнар.

Школавыска эртем-билигиг, байлак
арга-дуржулгалыг башкылар ажилдап
турганнар. Мээң эртем-билиг чедип ап,
чон аразына ажилдап, чурттап чоруу-
рум башкыларымның ачызы деп чүвени
медереп билип чоруур мен. Хоочун
башкылар, хөй шаңнал макталдарның
эдилекчилери эге класстар башкызы

Ховалыг Чылбак Баазановна, күш-ажыл
кичээлдеринин башкызы Назын-оол Вла-
димир Каттырарович болгаш өскелер-
даа ажилдап турганнар. Школаның
директорунга Сарыглар Токпак-оол
Шодуг-оолович ажилдаан. Клазывыс
удуртукчузу физика, математика башкы-
зы Түлүш Шыдыраа Конзупановичини
хүндүлээр турган бис. Эртемнерге бы-
жыг билигги бээр, өөреникчилер-биле
сагыш-сеткилинден чугаалажып билир,
баштаксымаар чаңныг Ондар Соскуп-
оол Кыртышпанович химияны, сөөлүндө
Монгуш Дарый Биче-ооловна башкылап
турган. Ол химия эртемнеринин кан-
дидады эртем адын камгалап алгаш,
Кызылда күрүнениң башкы институтунга
ажылдап турган. Орус дылды Ооржак
Дудак Хунаевич, төөгүнү Ооржак Дудак
Хунаевна (угбашкылар), географияны
Манжуев Федор Николаевич башкы-
лап тургаштың сөөлзүредир партия,
советтер ажилдарынче депшип чоргу-
лай барганнар. Ыры кичээлдерин Он-
дар Александр Санданович башкылап
турда, кожуун, республика деңнелдиг
уран чүүл көрүлделеринге шаңналдыг
черлерни ап турдувус. Эң-не онзагай
чүве, тыва хөгжүм херекселдеринин
оркестрин тургузуп алгаш, көрүлделерге
ойнап, күүседикчилерни үдеп турганы.
Бызаанчының, игилдин, хоюг үннери
сагыжымда ам-даа чаңгыланып артып
калган. Башкывыс боду бот-тывынгар
композитор, элзэн каш ырларның аялга-
ларын бижээн. Школавыс туризм болгаш
краеведение талазы-биле мурнакчы
одуругга кирип турган. Арга-дуржулга
солчуру-биле школалар аалдап кээп тур-
ганнар. Дыштанылгаларда школа чылы
доостурга-ла, башкылар өөреникчилерин
эдертип алгаш, аян-чорук кылып чоруп-
каш, тыва чоннуң эт-херекселдерин,
гербарийлерни школа музейинге эккеп
турган. Туризм болгаш краеведение
талазы-биле ажилды спорт мастеринге
кандидат Ховалыг Алексей Алдын-оол-
ович удуртуп турган. Ол-ла башкы чурул-
га кичээлдеринге шенелде программаны
база ажилдап тургускан. Чаа чүүлдерге
сундулуг, бурунгаар көрүштүг башкы уран

чүүл көрүлделеринге идепкейлиг киржип
турган. Арга-дуржулгалыг башкылар Куу-
лар Розалия Бораевна, Ховалыг Зинаида
Калдар-ооловна болгаш өскелер-даа
ажылдап, аныяктарга арга-дуржулгала-
рын дамчыдып берип чордулар.

Бистиң кады дооскан эштеривис-
тен эртем билигиг, шаңнал мактал-
дыг кижилеринин хөй болганы баш-
кыларывыстың ачызы. Куулар Анай-оол
Сүүр-оолович Өвүр кожуунуң күүсекчи
комитетинин секретарына, иштики
херектер органнарынга УИИ (кезем-
че херектерин күүседир талазы-биле

агыының Хүндүлүг ажилдакчы
Республиканың алдарлыг ажилды

Куулар Николай Бугаж
Новосибирскин кооператив са-
ститудун дооскаш, улаштыр Лен
Улан-Удэ хоорайларга сарыг
талазы-биле эртем чедип алгаш,
амыдыралының сөөлгү хүннерин
Тываның Камбы ламазы Тензин
болуп ажилдаан. Кады дооскан э-
вистен 12 киж башкы мергежилин
алганнар. Олардан Арган-оол А
Ооржаковна, Ооржак Клара А
ооловна РФ-ниң Улус өөредилге

эргелелдин) начальнигинин оралак-
чызынга, “Чаңгыс демниг” партияның
күүсекчи комитетинге болгаш өске-даа
ажылдарга ажилдап чораан, курла-
вырда полковник, медальдар, хүндүлүг
бижиктеринин эдилекчизи Ондар Дан-
зын-оол Чалзыпович Томскиннин инженер-
тудуг институтунун автомобиль оруктар
факультетин дооскан, орук инженер
эртемниг. Шагаан-Арыг, Ак-Довурак орук
участоктарына инженерлеп, Тыва орук
эргелелинин начальнигинге, ТР-ниң орук
агентствозунун директорунга ажилдап
чораан. 1990-1993 чылдарда Тыва
АССР-ниң Дээди Советинин депутатынга
депшиттирген. Россияның орук ажил-

тергииннери, улуг методист башкы
Эмчинин буянның мергежилин 6
шилип алганнар. Олардан Куулар
Ооржаковна ТР-ниң Хүндүлел би-
биле шаңнаткан. Спортка хандык
дыг эштеривистен Монгуш Ана-
даржаевич СССР-ниң чиик атл-
кага спорт мастери, Донгак Екате-
Кум-Хурагановна кожуун, респуб-
деңнелдиг спортчу чораан.

Ачы-буянның школавыска өөред-
кижизидилге ажилына чедишкinn
күзедивис.

Дамдынчап ХОВА
РФ-тиң Улус өөредилгези
хүндүлүг ажилдакчы

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражы: 345

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.
Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.
Редактор К.К. Монгуш.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.
Үндүрүкчү редактор М.О. Ондар —
2-17-91.

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш,
А.К. Ооржак — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар, Ч.Н. Ма-
чык — 2-17-94

Харылзаа, информация тех-
нологиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга хай-
гаарал талазы-биле федералдыг
албаннун Тыва Республика тала-
зы-биле эргелели “Шын” солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бурут-
кээ. Херечилелдин дугавы — ПИ
№ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» АН-ге парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-
дүшпей барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дындадыл-
дээш авторлар боттары харылаар.
Чагыдылга индекси: хуу кижилерге — П6855, организацияларга — П6860
Солун неделяда үш каттап үнер. Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлаггаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.